

Podoby prekladovej produkcie umeleckej literatúry na Slovensku v rokoch 1990–1996

ANTON ELIAŠ (Bratislava)

Prekladová recepcia inonárodných literatúr je neodmysliteľnou súčasťou každej národnej kultúry. Aj táto oblasť však v súvislosti s výraznými spoločenskými transformačnými procesmi prechádzala najmä v prvej polovici deväťdesiatych rokov značnými kvantitatívnymi i kvalitatívnymi zmenami. Ich charakter a rozsah však spravidla skôr tušíme ako exaktne skúmame a analyzujeme. Z tohto hľadiska preto iste nebude nezaujímavý pokus zmapovať situáciu v slovenskej prekladovej produkcii umeleckej literatúry za obdobie siedmich rokov (1990–1996) a zhrnúť získané poznatky do načrtnutia dominantných trendov a tendencií príznačných pre túto sféru slovenskej kultúrnej činnosti po roku 1989.

Základným prameňom, z ktorého sme čerpali údaje pre štatistickú analýzu materiálu, bola bibliografia prekladovej literatúry spracovaná Slovenskou národnou knižnicou v Martine.

Kritériá, z ktorých sme pri kategorizácii materiálu a sumarizácii zistených údajov vychádzali, možno zhrnúť do nasledovných zásad:

- zmapovať pramennú bibliografiu z hľadiska kvantitatívneho zastúpenia jednotlivých národných literatúr v slovenskej prekladovej produkcii sledovaného obdobia a analyzovať základné trendy získané štatistickým spracovaním východiskového materiálu,
- stratifikovať preklady z jednotlivých sledovaných národných literatúr podľa druhového zastúpenia, t. j. podľa zastúpenia poézie, dramatickej spisby a prózy v prekladovej produkcii. (V tých literatúrach, v ktorých počas sledovaného obdobia nebol vydaný nijaký preklad z poézie či dramatickej spisby, daný druh v štatistickom prehľade neuvádzame.);
- kvantifikovať prekladovú produkciu z jednotlivých národných literatúr z hľadiska zastúpenia tzv. „náročnej“ či klasickej literatúry i z aspektu najprekladanejších autorov,
- zahrnúť do štatistického spracovania len prekladové tituly s určením pre čitateľa od mládežníckeho veku vyššie. Takéto vymedzenie sprava-

cúvaného súboru neznamená ignorovanie významu literatúry určenej pre deti predškolského a raného školského veku. Rozhodli sme sa preň iba z toho dôvodu, že záplava rozličných vydaní disneyoviek, leporel či útlých 10–15-stranových prekladov adaptovaných rozprávkových textov by mohla výrazne skresliť celkový obraz o kvantite, kvalite i vzájomných pomeroch prekladovej produkcie z jednotlivých národných literatúr.

Ako teda vyzerá z aspektu týchto kritérií slovenská prekladová produkcia umeleckej literatúry daného obdobia? Najskôr uvedieme najvýznamnejšie faktografické údaje štatistického spracovania východiskovej bibliografie (sledované národné literatúry sú zoradené vzostupne podľa počtu preložených titulov v rokoch 1990–1996).

Umelecké preklady zo španielskej literatúry v rokoch 1990–1996

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Spolu
3	2	5	1	4	3	1	19

Poézia: 2 tituly (J. Padrón, V. Aleixandre).

Próza: 17 titulov.

Umelecké preklady zo severských literatúr (švédskej, dánskej a nórskej) v rokoch 1990–1996

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Spolu
2, 0, 0	3, 4, 1	2, 0, 2	2, 0, 0	2, 0, 0	6, 1, 2	3, 0, 3	33

Poézia: 4 tituly (Antológia nórskej poézie + ďalšie 2 tituly, zo švédskej poézie 1 titul).

Próza: 29 titulov (okrem iného S. Lagerlöfová, I. Bergman, S. A. Kierkegaard, H. Ch. Andersen, T. Gulbransen).

Umelecké preklady z talianskej literatúry v rokoch 1990–1996

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Spolu
10	5	12	7	4	3	4	45

Próza: všetky tituly (okrem iného N. Machiavelli, G. Casanova, A. Moravia — 3x, U. Eco — 2x).

Umelecké preklady z ruskej literatúry v rokoch 1990–1996

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Spolu
30	4	6	2	7	3	3	55

Poézia: 6 titulov (G. Ajgi, J. Brodskij, V. Burič, M. Cvetajevová, S. Jesenin, A. Krylov).

Dráma: 3 tituly (L. Andrejev, M. Bulgakov, L. N. Tolstoj).

Próza: 46 titulov (okrem iného A. S. Puškin, A. P. Čechov, F. M. Dostojevskij, A. I. Kuprin, B. Pasternak — 3x, V. Grossman, V. Jerofejev, J. Nagibin, A. Pristavkin, A. Solženicyn — 2x, V. Šalamov, L. N. Tolstoj, J. Trifonov, J. Zamiatin, M. Bulgakov, S. Šaršun, V. Kandinskij, L. Čarskaja — 4x).

Umelecké preklady z francúzskej literatúry v rokoch 1990–1996

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Spolu
18	24	36	30	35	25	13	181

Poézia: 11 titulov (Antológia ľudovej poézie Piesne sladkého Francúzska, Ch. Baudelaire — 2x, J. Prévert, P. Verlaine, P. Valéry, La Fontaine + ďalšie 4 tituly).

Dráma: 2 tituly (P. Corneille, A. Jarry).

Próza: 168 titulov (okrem iného D. Diderot, H. de Balzac, G. de Maupassant — 2x, F. Saganová, E. Sue, A. de Saint-Exupéry — 2x, J.-P. Sartre, A. Camus — 2x, G. Chevalier, G. Bernanos, J. Verne — 9x, A. Golonová — 14x, J. Benzoniová — 30x).

Umelecké preklady z nemeckej, rakúskej a švajčiarskej literatúry v rokoch 1990–1996

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Spolu
9, 3, 1	10, 1, 1	35, 1, 4	25, 3, 5	24, 11, 6	21, 4, 3	17, 5, 3	192

Poézia: 6 titulov (H. Heine, F. Schiller, J. W. Goethe, K. Morgenstern, Brinkman, antológia Šibeničné piesne).

Próza: 186 titulov (okrem iného H. Hesse — 2x, T. Mann, E. M. Remarque, J. M. Simmel — 18x, S. Zweig — 3x, F. Kafka, F. Dürrenmatt).

Umelecké preklady z britskej (anglickej, írskej a škótskej) literatúry v rokoch 1990–1996

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Spolu
15	20	21	42	54	39	29	220

Poézia: 5 titulov (P. B. Shelley, J. Keats, E. Barrett— Browningová, M. Hathaway, B. Childish).

Dráma: 6 titulov (Antológia alžbetínskej drámy /Ch. Marlowe, B. Johnson, J. Webster, J. Ford/, H. Pinter, T. S. Eliot, W. Shakespeare — 3x).

Próza: 209 titulov (okrem iného sestry Bronteové — 3x, A. J. Cronin — 3x, Ch. Dickens — 3x, J. Galsworthy, G. Greene — 2x, J. Joyce, A. Redcliffová, M. Shelleyová — 2x, W. M. Thackeray, H. Walpole, L. Carroll, D. Defoe, R. Kipling, W. Scott, R. L. Stevenson).

V rokoch 1994–1996 však vyšlo iba 7 titulov z celkového počtu 23 prekladov z tvorby vyššie spomenutých „klasických“ autorov. V sledovanom období boli počtom preložených titulov najvýraznejšie zastúpení D. Francis — 8x, Daphne du Maurierová — 5x, Rosamunde Pilcherová — 7x.

Umelecké preklady z americkej (vrátane po anglicky písanej kanadskej) literatúry v rokoch 1990–1996

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Spolu
32	51	79	138	136	124	105	665

Poézia: 5 titulov (okrem iného E. Pound, A. Ginsberg, K. Rexroth).

Dráma: 3 tituly (Antológia Súčasná americká dráma, T. Williams, E. Hemingway).

Próza: 657 titulov (okrem iného T. Dreiser, F. S. Fitzgerald, J. Heller, E. Hemingway — 3x, J. F. Cooper, J. D. Salinger, M. Twain — 2x, B. Malamud — 3x, N. Mailer, J. Kerouac, O. Henry, J. C. Oatesová, M. Mitchellová, R. W. Emerson, M. Puzo — 5x, A. Hailey — 6x).

Za rovnaké obdobie boli však vydané aj: B. T. Bradfordová — 6x, M. Crichton — 6x, J. Fielding — 6x, J. Grisham — 6x, M. Palmerová — 6x, A. Ripleyová — 8x, E. Segal — 8x, C. MacCulloughová — 8x, S. La Vyrleová — 9x, S. King — 10x, J. Collinsová — 11x, S. Sheldonová — 11x, V. Andrewsová — 19x, R. Cook — 20x, a D. Steelová — 22x.

Z 10 literatúr „kontinentálnych“ európskych krajín (t. j. okrem Veľkej Británie) — z 9 západoeurópskych a 1 slovanskej (ruskej; ostatné slovan-

ské literatúry — vari s výnimkou českej — sú totiž v prekladovej produkcii sledovaného obdobia zastúpené skutočne iba marginálne) — bolo teda za sledovaných sedem rokov spolu preložených 525 titulov, čo predstavuje cca jednu tretinu (presne 37,2%) z celkového počtu 1410 preložených titulov v danom období. Preklady z literatúry britskej a z literatúry americkej sa teda na celkovej slovenskej prekladateľskej produkcii v rokoch 1990–1996 podieľali takmer dvoma tretinami (885 titulov, t. j. 62,8%).

Literatúry sledovaných európskych krajín (vrátane literatúry anglickej, írskej a škótskej) mali na celkovej prekladovej produkcii za dané obdobie podiel 52,8% a samotná americká literatúra 47,2 %, teda takmer polovicu, pričom percentuálne zastúpenie literatúr jednotlivých krajín dosiahlo v jednotlivých rokoch a celkovo hodnoty, ktoré kvôli prehľadnosti uvádzame v tabuľkách:

Španielska literatúra:

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Celkovo
2,44%	1,59%	2,46%	0,40%	1,41%	1,28%	0,54%	1,34%

Severské literatúry (švédsko, dánsko, nórsko):

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Celkovo
1,63%	6,35%	1,97%	0,78%	0,71%	3,85%	3,24%	2,34%

Talianska literatúra:

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Celkovo
8,13%	3,97%	5,91%	2,74%	1,41%	1,28%	2,16%	3,19%

Ruská literatúra:

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Celkovo
24,40%	3,17%	2,95%	0,78%	2,47%	1,28%	1,62%	3,90%

Francúzska literatúra:

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Celkovo
14,63%	19,05%	17,73%	11,76%	12,37%	10,70%	7,03%	12,84%

Nemecká, rakúska, švajčiarska literatúra:

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Celkovo
10,57%	9,52%	19,70%	12,94%	14,49%	11,96%	13,51%	13,63%

Britská literatúra (anglická, írska, škótska):

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Celkovo
12,19%	15,87%	10,34%	16,47%	19,08%	16,67%	15,68%	15,61%

Americká literatúra:

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Celkovo
26,02%	40,48%	38,92%	54,12%	48,06%	52,99%	56,76%	47,20%

Percentuálny pomer umeleckých prekladov z americkej literatúry v porovnaní s prekladmi zo sledovaných literatúr európskych (nemecká, rakúska, švajčiarska, švédka, dánska, nórsku, francúzska, talianska, španielska, anglická, írsku, škótska a ruská) v rokoch 1990–1996 dosahoval nasledovné hodnoty:

Rok	Americká literatúra	Európske literatúry
1990	26,02%	73,98%
1991	40,48%	59,52%
1992	38,92%	61,08%
1993	54,12%	45,88%
1994	48,06%	51,94%
1995	52,99%	47,01%
1996	56,76%	43,24%

Zo zistených údajov a ich štatistického spracovania vyplývajú nasledovné závery:

1. Od roku 1991 výrazne vzrástlo zastúpenie umeleckej literatúry západoeurópskej proveniencie a literatúry americkej ako priamy dôsledok spoločensko-politických zmien po novembri 1989. V roku 1990 tento fakt nebol ešte natoľko evidentný, pretože dobiehali edičné plány a aktivity pripravené a schválené v roku 1989, počet vydavateľských subjektov bol

limitovaný a väčšina z nich ešte neprešla procesom privatizácie. Pomer medzi prekladovou produkciou z európskych literatúr a prekladmi z americkej literatúry sa v rokoch 1991 a 1992 ustálil približne na hodnotách 60% : 40% v prospech európskych literatúr.

2. Druhým štatisticky relevantným medzníkom je zrejme rok 1993 (zhodou okolností //?/ rok vzniku samostatnej Slovenskej republiky). Až v tomto a nasledujúcich rokoch došlo totiž k prelomu päťdesiatpercentnej „bariéry“ v prospech umeleckých prekladov z americkej literatúry.

3. Slovanské literatúry, najmä literatúra ruská, ale aj poľská, ukrajinská a ďalšie — vari iba s výnimkou českej, ktorá vďaka dlhému obdobiu existencie spoločného štátu a príbuznosti spoločensko-historických podmienok i jazyka vstupuje na slovenský trh aj v origináli a neraz na ňom zohráva pozitívnu komplementárnu úlohu — sú v prekladovej produkcii zastúpené skutočne iba okrajovo. Rok 1990 z dôvodov uvedených vyššie nemožno totiž z hľadiska súčasných trendov pokladať za typický. Pritom preklady z ruskej literatúry vydávali (s výnimkou vydavateľstiev Hevi, Transcius, Fragment) najmä bývalé „kamenné“ vydavateľstvá pretransformované po roku 1989 na akciové spoločnosti (Slovenský spisovateľ, Tatran, Obzor, Smena, Práca). Väčšina vydavateľstiev, ktoré vznikli po roku 1989, túto literatúru vo svojej edičnej činnosti prakticky ignoruje. Zrejme aj vďaka tomu zastúpenie ruskej literatúry nedosahuje ani také percentuálne hodnoty, aké mala napr. americká literatúra v slovenskej prekladovej produkcii pred rokom 1989.

4. Od rokov 1993–1994 v slovenskej prekladovej produkcii umeleckej literatúry výrazne pokleslo zastúpenie tzv. „náročnej“ literatúry (poézia, staršia i súčasnejšia klasika) najmä v najprekladanejšej anglickej a americkej literatúre. Zo sledovaného súboru zreteľne opačný trend je najevidentnejší v prekladoch z ruskej literatúry.

5. V rokoch 1995–1996 možno pozorovať absolútny pokles celkového počtu preložených titulov, ktorý, samozrejme, „nepostihol“ jednotlivé národné literatúry rovnako. V konečnom dôsledku však znamenal ďalší percentuálny nárast zastúpenia americkej literatúry, ktorá vďaka tomu v uvedených dvoch rokoch dosiahla v priemere takmer 55% podiel na celkovej slovenskej prekladovej produkcii.

6. Po roku 1991 sa v edičnej činnosti vydavateľstiev presadzuje kampaňovité vydávanie titulov z tvorby tzv. „vychytených“ autorov (najmä amerických), takže s istou mierou nadsádzky by sa dalo o jednotlivých rokoch hovoriť ako o rokoch D. Steelovej, R. Cooka, V. Andrewsovej a pod.

7. Z bibliografických údajov je zrejme, že jedného autora (najmä ak patrí do spomenutej kategórie tzv. „vychytených“) prekladá niekoľko prekladateľov, resp. že jedno dielo prekladá po častiach niekoľkočlenný prekladateľský „tím“.

Uvedené fakty vzbudzujú celý rad otázok. Radi by sme nastolili aspoň tie, ktoré pokladáme za obzvlášť aktuálne a naliehavé.

a) Ak predpokladáme, že súkromné vydavateľstvá (čo sú dnes už prakticky všetky) prirodzene reagujú svojimi aktivitami predovšetkým na dopyt trhu, indikuje nadpolovičný podiel prekladovej produkcie z americkej literatúry po roku 1993 disproporciu medzi ambíciami po vlastnej štátnosti a nedocenením kultúrnej svojbytnosti v užšom (národnom) i širšom (stredoeurópskom, resp. európskom) kontexte? Samozrejme, relevantnosť tejto otázky by bolo treba preskúmať nielen porovnaním rozsahu zastúpenia pôvodnej slovenskej literárnej tvorby s prekladovou produkciou v rokoch 1993 -1996, ale aj preskúmaním tohto trendu v ostatných postsocialistických krajinách a ich kultúrach.

b) Možno hovoriť o „amerikanizácii“ slovenskej knižnej kultúry? Nerúfame si dať na túto otázku jednoznačnú odpoveď, radi by sme však v tejto súvislosti upozornili na isté paralely i rozdiely pri porovnaní tohto javu s tzv. „rusifikáciou“ pred rokom 1989. Prienik tzv. masovej literatúry bez výraznejších estetických hodnôt vtedy i dnes bol skutočne „masívny“. Lenže do roku 1989 sa to, čo prichádzalo z východu a nemalo skutočnú umeleckú hodnotu, predsa len vnímalo s istou nedôverou či rezervovanosťou, čo pomáhalo zachovať si aspoň akú-takú mieru obecného kultúrneho „zdravia“. Bude slovenský čitateľ rovnako rozumne „imúnny“ aj dnes? V socialistickom období si totiž vzhľadom na limitovaný počet prekladov západnej proveniencie vytvoril celkovo veľmi priaznivý obraz o kultúre západného sveta (prekladali sa spravidla — s výnimkou prohibovaných autorov — kvalitné umelecké texty). Dnes má táto matrica prakticky opačný charakter (porovnaj prekladovú produkciu z americkej a ruskej literatúry za sledované obdobie).

c) Nevyvolá tento „amerikanizačný“ trend zjavný či skrytý protitlak, ktorý by za určitých spoločenskopolitických okolností mohol viesť k nežiadúcim snahám rôznymi ekonomickými či dokonca administratívnymi zásahmi riadiť, resp. „usmerňovať“ činnosť vydavateľstiev? Nevzbudí spomenutý trend svojrázny obranný reflex „národovecky“ orientovaných kruhov, spolkov či organizácií sprevádzaný revitalizáciou mesianistických nálad a teórií o slovanskej historicko-kultúrnej misii? Túto skutočnosť spomíname napriek tomu, že nepokladáme za racionálne zriekať sa pozna-

nia kultúry stredoeurópskeho priestoru (t. j. literatúr slovanských i maďarskej), kam bytostne patríme, či literatúry a kultúry ruskej. Vzhľadom na jej podoby po roku 1986 (po začatí perestrojky) nemožno totiž našu prekladateľskú produkciu a pozornosť, ktorú jej venuje drvivá väčšina slovenských vydavateľstiev, považovať za adekvátnu.

d) Svedčí celkový pokles počtu preložených a vydaných titulov v roku 1995 a najmä 1996 (kvantitatívna krivka prekladovej produkcie umeleckej literatúry z počiatočných 123 titulov v roku 1990 stúpala až do rokov 1993–1994, keď kulminovala na počte 255, resp. 283 titulov, v roku 1995 klesla na 234 a v roku 1996 dokonca na 186 titulov) o istom „prehriatí“ slovenského knižného trhu, alebo je tento klesajúci trend náznakom nasýtenosti slovenskej čitateľskej obce istým typom literatúry, prípadne dôsledkom iných, napríklad ekonomických faktorov, ktorých vplyv môže, samozrejme, limitovať tak možnosti produkcie, ako aj možnosti odbytu?

e) Klesá dopyt slovenského čitateľa po skutočných estetických a umeleckých hodnotách, alebo mu značná časť distribútorov a vydavateľstiev jednoducho ani neponúka tento druh literatúry? Túto otázku nekladíme preto, že by sme chceli za každú cenu horovať iba za „vysoké“ umenie. Stratifikácia čitateľskej obce podľa jej záujmu, vkusu a recepcnej orientácie je normálnym, prirodzeným zjavom. Nevytvárajú však niektoré vydavateľstvá — primárne sledujúc svoje úzko komerčné ciele — falošnú predstavu o hodnotách (viď počet diel jednotlivých „vychytených“ autorov vydaných za jeden-dva roky), ktorá môže negatívne ovplyvniť prah verejnej citlivosti na kvalitu umeleckého diela a umenia ako takého? Nebolo by v tejto súvislosti namieste zamyslieť sa aj nad otázkou zodpovednosti za formovanie čitateľského estetického vkusu?

f) Stal sa už z knihy naozaj iba obyčajný „tovar“ či „výrobok“? Nepodieľajú sa na degradovaní jej statusu do istej miery aj sami prekladatelia tým, že — podliehajúc tlaku vydavateľov — prestávajú rešpektovať fakt, že nie každý autor „sadne“ každému prekladateľovi, že idiolekt (autorský i prekladateľský) nie je zanedbateľným fenoménom, že seriózna prekladateľská interpretácia je východiskom a prvým predpokladom úspešného transponovania estetických a myšlienkových hodnôt umeleckého textu do iného jazykového kódu a kultúrneho prostredia, že tesná spolupráca redaktora a prekladateľa pomáha skvalitniť výsledný tvar diela a prispieva k odstráneniu prípadných lapsusov?

Uvedomujeme si, že ani jedna z nastolených otázok nemá ľahké, jednoduché a jednoznačné riešenie. Mnohé z nich sa javia inak z pohľadu

literárneho vedca, inak z pohľadu pedagóga, prekladateľa, vydavateľa, distribútora či radového čitateľa; iný charakter i význam majú v prechodnom transformačnom období, iný v podmienkach stabilizovanej demokratickej spoločnosti. Preto sme chceli problémy a otázky predovšetkým pomenovať a nastoliť, aby prenikli do povedomia zainteresovaných odborných kruhov a poslúžili ako podnety do diskusie, ktorá môže pozitívne ovplyvniť nielen ďalšiu prekladateľskú prax či edičné aktivity, ale aj prispieť k formovaniu vedomého a uvedomelého vzťahu k takému fenoménu, ako je kultúrnosť a kultúra, vrátane kultúry tlačeného slova.